

(Latin dünyasındaki Avenzoar) adlı Endülüslü bir hekime aittir (İbn Ebû Usaybia, s. 461, 519).

Kitâbü's-Şûkûk, yahudi filozof Mûsâ b. Meymûn'a da Câlînûs'u eleştirme fikrini ilham etmiştir. Râzî'nin eserini güya sırf felsefî açıdan yapılmış bir eleştiri şeklinde değerlendiren İbn Meymûn, kendi eserinin ondan farklı olarak aynı zamanda tıbbî amaç taşıdığını belirtir (Mehdî Muhakkık, s. 14). İbn Meymûn *Fuşûlû Mûsâ fi't-tıb* (*Fuşûlû'l-Kurtûbî*) adlı eserinde Câlînûs'un kırktan fazla çelişmesini ortaya koyduğu iddiasındadır ve onu felsefî meselelerde bilgisizlikle itham etmektedir. Buna karşılık Câlînûs külliyyatı konusunda İshak b. Ali er-Ruhâvî gibi uzman hekimler yetişmiş, Râzî ve İbn Rüşd onun başlıca tıbbî eserlerine ihtisarlar yazmış, ünlü hekim-filozof İbn Sînâ bile onun tıp teorisinden faydalandığını belirtmiştir ki bütün bunlar Câlînûs'un İslâm tıbbındaki önemini ortaya koymaktadır. Onun İslâm ahlâk ilminde karakter formasyonu konusundaki tesirleri de ayrıca kayda değer mahiyettedir.

Eserleri. Câlînûs'a 400'den fazla eser nisbet edilmekteyse de bunların çoğu kayıptır. 140 civarında eseri tamamen veya kısmen Grekçe orijinalleriyle günümüze ulaşmıştır. Tıba dair on dokuz eserinin şüpheli, kırk beşinin nisbetinin ise uydurma olduğu kabul edilmektedir. Câlînûs'a ait eserlerin eksiksiz bir Latince koleksiyonu C. G. Kühn tarafından *Claudii Galeni Opera Omnia* başlığıyla yirmi cilt halinde neşredilmiştir (Lipsiae 1821-1833; 2. bs. Hildesheim 1964-1965). Onun eserlerinden yapılmış iktibaslardan oluşan bir İngilizce antoloji Arthur John Brock tarafından *Greek Medicine* adlı bir çalışma içinde (London 1929) yayımlanmıştır. Bazı eserleri de müstakil olarak İngilizce'ye tercüme edilerek neşredilmiştir. Tatmin edici bulunmamakla birlikte George Sarton'un *Galen of Pergamon* (Lawrence, Kansas Press 1954) adlı monografisi toplu bir değerlendirme bakımından kayda değerdir. Owsei Temkin'in *Galenism: Rise and Decline of a Medical Philosophy* (Ithaca, N. Y., 1973) adlı çalışması Câlînûs'un tıp tarihindeki etkilerini konu edinmiştir.

Câlînûs'un Grekçe orijinaleri kayıp olan bazı tıbbî ve felsefî eserleri Arapça ve Latince tercümeleriyle günümüze

ulaşmıştır. Huneyn b. İshak'ın, Halife Mutevekkil-Alellah'ın dostu ve kâtibi Ali b. Yahyâ el-Müneccim (ö. 275/888-89) için yazdığı *Risâle fi zikri mâ türçime min kütûbi Câlînûs bi-'ilmihî ve ba'zî mâ lem yütercem* adlı zamanımıza ulaşmış bir eseri, Câlînûs'un Arapça'ya çevrilmiş olan kitaplarının listesini ihtiva eder. Huneyn b. İshak, Câlînûs'un tıp ve felsefe kitaplarını iki makale halinde tanıtan *Pinax* (Ar. *Fîneks*) adlı fihristin orijinalini görmüş, bunu hem Süryânice'ye hem de Arapça'ya çevirmiş, fihristte zikredilmeyen eserleri de üçüncü bir liste halinde *Pinax* çevirisine ilâve etmiştir. Yine İbn İshak'ın *Risâle*'sinden anlaşıldığına göre bu ünlü mütercim, Benî Mûsâ ailesinden Muhammed ve Ahmed'in himayesiyle, içlerinde İshak b. Huneyn, Hubeyş b. Hasan, İstefan b. Bâsil, İsâ b. Ali gibi isimlerin yer aldığı mütercim kadrosuyla birlikte Câlînûs'un 129 eserini Süryânice nüshalardan Arapça'ya tercüme etmiştir (Huneyn b. İshak, *Risâle*, s. 149-179). İbn İshak'ın bu risâlesi Max Meyerhof'un ayrıntılı bir incelemesine konu olmuş (bk. bibl.), yazar onun verdiği listedeki 129 eseri Latince'deki adlarıyla sıralamıştır. Câlînûs hakkında en geniş bilgiyi aktaran İbn Ebû Usaybia ise Huneyn'in adı geçen sahil ve şüpheli eserler bibliyografyasını aktarmakta ve daha sonra birçok şüpheli eserin adını da bu listeye ilâve etmektedir (*Uyûnûl-enbâ*, s. 149). Muhammed Zübeyr el-Bâbâ, Câlînûs'un eserlerini Hipokratik şerhler, anatomi ve embriyolojiye dair eserler, fizyolojiye dair eserler, teşhise dair eserler, tedavi şekillerine dair eserler, farmakolojik eserler, hıfzıssıhha dair eserler şeklinde tasnif eden bir liste vermektedir (bk. bibl.). Câlînûs'un özellikle tıbbî eserlerine dair ayrıntılı bir bibliyografya Fuat Sezgin'in kitabında mevcuttur (GAS, III, 68-140). Aynı eser, İslâm dünyasında *Cevâmî'u'l-İskenderânîyîn* adıyla anılan Câlînûs koleksiyonunu da tanıtmaktadır (III, 140-150).

Câlînûs'un *Fi'l-Ahlâk*, *Fi'l-Âdât*, *Fi Enne'l-ahyâre mine'n-nâs kad yente-fi'üne bi-a'zâ'ihim*, *Fi Enne kuva'n-nefs tevâbi' li-mizâcî'l-beden*, *Fi Enne'l-muharrike'l-evvel lâ yeteharrek*, *Kitâbü Ârâ'i Buhrât* ve *Felâtûn* gibi bazı başlıklarla anılan felsefî eserleri de İslâm dünyasında belirli bir ilgi ve tesire sahip olmuştur. Bunlardan bazıları muhtasar halde de olsa günümüze ulaşmış ve neşredilmiştir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Câlînûs, [*Muhtasar min Kitâbi'l-Ahlâk* (nşr. P. Kraus, *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, V/1, Kahire 1937 içinde), s. 25, 30, 42, 47; a.mlf., [*Muhtasar Mağâlî Câlînûs*] *Fi'l-Haş' alâ ta'allûmi'l-'ulûm ve's-şinâ'ât* (nşr. A. Bedevî, *Dirâsât ve nuşûş fi'l-felsefe ve'l-'ulûm 'inde'l-'Arab*, Beyrut 1981 içinde), s. 187-189; a.mlf., *Fi Enne kuva'n-nefs tevâbi' li-mizâcî'l-beden* (nşr. A. Bedevî, a.e. içinde), s. 183-186; Câbir b. Hayyân, *Muhtârû Resâ'ili Câbir b. Hayyân* (nşr. P. Kraus), Kahire 1354, s. 49-52; Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-hikme* (nşr. M. Z. Siddîqî), Berlin 1928, s. 42-43; Huneyn b. İshak, *Risâle fi zikri mâ türçime min kütûbi Câlînûs bi-'ilmihî ve ba'zî mâ lem yütercem* (nşr. A. Bedevî, *Dirâsât ve nuşûş fi'l-felsefe ve'l-'ulûm 'inde'l-'Arab* içinde), s. 149-179; İshak b. Huneyn, *Târîhu'l-etibbâ' ve'l-felâsife* (nşr. F. Seyyid), Beyrut 1405/1985, s. 152, 156; İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-etibbâ' ve'l-hükemâ'* (İshak b. Huneyn, *Târîhu'l-etibbâ' ve'l-felâsife* içinde), s. 41-50; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 347-350; İbnü'l-Kıfî, *İhbârü'l-'ulemâ'*, s. 86; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnûl-enbâ*, s. 12-13, 20, 30, 40, 106-107, 109-130, 149, 157, 295, 324-325, 342, 415, 461, 519, 532; Sezgin, GAS, III, 68-150; Richard Walzer, *Greek into Arabic*, Oxford 1962, s. 142-174; a.mlf., "Djâlinûs", *EI*² (İng.), II, 402-403; F. Rosenthal, *The Classical Heritage in Islam* (trc. Emile — Jenny Marmorstein), London 1975, s. 187-192; Sarton, *Introduction*, I, 288-307; S. H. Nasr, *İslâm ve İlim: İslâm Medeniyetinde Akıl İlimlerin Tarihi ve Esasları* (trc. İlhan Kutluher), İstanbul 1989, s. 159-162; İlhan Kutluher, *İslâm Felsefesi Tarihinde Ahlak İlminin Teşekkülü* (doktora tezi, 1989), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, nr. 647, s. 40-42, 146-147, 163, 166, 171, 216, 276, 282-283; Max Meyerhof, "New Light on Hunain Ibn Ishaq and his Period", *ISIS*, VIII (1926), s. 685-724; a.mlf. — Joseph Schacht, "Maimonides Against Galen on Philosophy and Cosmogony", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, V/1, Kahire 1937, s. 54-64; Mehdi Muhakkık, "Redd-i Mûsâ b. Meymûn Ber Câlînûs ve Difâ' ez Mûsâ b. İmrân", *Mecelle-i Dânişkede-i Edebiyyât u 'Ulûm-i İnsânî*, sy. 1, Tahran 1346 hş., s. 1-34; a.mlf., "Kitâb al-Şukûk 'alâ Jâlinûs (Le livre des doutes sur Galien) de Muhammad b. Zakariyyâ al-Râzi", *Etudes Orientales*, nr. 9/10, Cedex (Paris) 1990, s. 8-26; Muhammed Zühayr el-Bâbâ, "Câlînûs, hayâtühû, mü'ellesâtühû, mahtûfâtühû'f-tıbbiyyetü'l-'Arabîyye fi'l-Mektebetü'l-Vataniyye bi-Bâris", *MMMA* (Küveyt), XXI/1 (1407/1987), s. 211-229; "Galen", *EBR*, IX, 1083-1084; a.e. [1990], V, 82-83; Shlomo Pines, "Al-Râzî, Abû Bakr Muhammad Ibn Zakariyyâ", *DSB*, VI, 323-326; "Galen", *ER*, V, 463-465.

İLHAN KUTLUHER

CÂLİYE

(جالية)

Genel olarak Osmanlı topraklarından göç edip Amerika kıtasına yerleşen toplulukları ifade eden bir terim.

Arapça "göç etmek" anlamındaki celâ masdarından türetilmiştir. Hicret kavramından farklı bir anlam taşımakta olup XIX ve XX. yüzyıllarda Osmanlı hâkimi-

yetindeki topraklardan Güney ve Kuzey Amerika'ya yapılan göçleri ifade etmektedir. Son otuz kırk yıl içinde bu terimin kapsamı, Amerika kıtasına ve Orta Amerika adalarına yapılan diğer müslüman göçlerini de içine alacak şekilde genişletilmiştir. Hatta bugün sadece Amerika'ya göç eden müslümanlar için kullanılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar Yeni Dünya'ya göç edenlerin büyük bir kısmını hristiyanlar oluşturmaktaydı. Fakat son yıllarda Asya ve Afrika'dan müslüman göçünün artması câliyenin bu anlamda kullanılmasında etkili olmuştur.

Öte yandan son otuz kırk yıl içinde Amerika'da bir kısım zencilerin eski kültür ve din kökenlerini araştırmaya koyulmaları, câliye ile ilgili çalışmalara yeni ve dikkat çekici boyutlar kazandırmıştır. XVI. yüzyılda başlayan köle ticareti hakkında arşiv belgeleri ve aile evrakı içinde kalmış şahsî hâtıralara dayanarak Amerika Birleşik Devletleri'nden J. C. Fletcher, D. P. Kidder, Roger Bastide, Folarin Shyllon, Clyde Ahmed Winters ve Brezilya'dan Gilberto Freyte, Nina Rodrigues gibi yazarlarla birçok enstitü ve araştırma merkezi tarafından yapılan incelemelerde Amerika'ya getirilen kölelerin önemli bir kısmının müslüman olduğu, bunların arasında tahsil görmüş, yüksek ailelere mensup kişilerin de bulunduğu ortaya çıkmıştır. Bu araştırmalarda ayrıca Afrika kökenli müslümanların önemli bir kısmının Gana, Mali, Sokotro, Kânim-Bornu, Songay ve Sudan gibi yerlerden getirildiği tesbit edilmiştir. Bunlardan bir kısmı, Amerika'ya ulaştıklarında din değiştirmeye mecbur edilmelerine rağmen esas dinlerini muhafaza ederek ibadetlerini sürdürmüşlerdir. Bu sebeple Brezilya'da siyah köleler arasında İslâmiyet bir hayli yaygın olarak XIX. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Ussa (Havsa) ve Mali'den getirilen köleler, XVII. yüzyılda merkezleri Pernambuco ve Alagoas olmak üzere Palamares Cumhuriyeti'ni kurarak Portekizliler ve Hollandalılar'la mücadele etmişlerdir. Ayrıca Brezilya'nın Bahia eyaletinde bulunan siyahlar 1830 yılında Antonio Conselheiro'nun liderliğinde Brezilya tarihinde çok önemli yeri olan bir isyan hazırlamışlardır. Süfi yönü ağırlık taşıyan bu isyan bastırıldıktan sonra harekete katılan siyahların bir kısmı Afrika'ya dönmüş, bir kısmı da Dahomey vb. bölgelere yerleşerek camiler inşa edip eski İslâmî geleneklerini sürdürmüşlerdir.

Câliye teriminin kapsamını çok daha geniş anlamda ele alan bazı araştırmacılar, Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfi sırasında yanında yeni hristiyan olmuş, fakat İslâmî inançlarını muhafaza eden gemiciler bulunduğunu iddia etmektedirler. Hatta Amerika'nın iç taraflarına giden ilk kâşifler arasında birçok müslümanın bulunduğunu ileri sürerler de vardır. Endülüs'ün 1492'de İspanyollar tarafından tamamen geri alınmasından sonra uygulanan baskıdan kurtulmak için birçok müslüman görünüşte din değiştirerek (takıyye'ye başvurarak) kurtuluşu Yeni Dünya'ya göç etmekten bulmuştur. Genellikle Orta Amerika'ya yönelen bu göç o derece artmıştır ki İspanya kraliçesi 1531 yılında bir emirname çıkararak kendi şahsî izni olmadan müslümanların Amerika'ya gitmelerini yasaklamıştır.

Câliyenin kapsamının bu şekilde genişlemesi, yapılacak araştırmaların yeni bir metot ve anlayışla ele alınmasını ve câliye tarihinin en azından dört bölüme ayrılarak incelenmesini gerektirmektedir. Birinci devre Amerika'nın keşfinden XIX. yüzyıla kadar olan zamanı, ikinci devre XIX. yüzyılın ortalarından I. Dünya Savaşı'na kadar olan zamanı, üçüncü devre iki dünya savaşı arasını, dördüncü devre de müslümanlar bakımından en önemlisi olan ve II. Dünya Savaşı'ndan bugüne kadar geçen zamanı içine alan dönemdir. Bunlardan ikinci devrede Amerika'ya en yoğun göç meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden Amerika'ya ilk göçlerin 1820'de ve özellikle 1860'lardan sonra başladığı bilinmektedir. Amerika Birleşik Devletleri İstatistik Dairesi'nin yayınlarından göç edenlerin kökenleri ve sayıları tesbit edilebilmektedir. Buna göre 1869-1875 arasında Anadolu ve Suriye'den yalnız on altı muhacirin gelmesine karşılık 1886-1890 arasında bu sayı 2215'e yükselmiştir. 1901 ile 1905 arasında ise göçmen sayısı 30.515'e ulaşmıştır. Göçün en kesif yılları sayılan 1911-1915 yıllarında muhacir sayısı 72.231 kişiye yükselmiştir. Böylece 1869-1915 arasında Anadolu ve Suriye'den Amerika Birleşik Devletleri'ne giden göçmenlerin yekünü 178.712 olmuştur. Bazı kaynaklar Rumeli'den göç edenlerin sayısını 1891'de 265, 1892'de 227 kişi olarak göstermektedir. Ancak diğer bazı kaynaklar, Osmanlı Rumelisi'nden Amerika'ya göçlerin daha 1857'de başladığını ve 1903'ten itibaren her yıl bu göçlerin 1000 ki-

şinin üzerine çıktığını, 1907'de 20.767, 1908'de 11.209 kişiye ulaştığını ve 1911-1914 arasında 14.000 civarında olduğunu belirtmektedir. 1890-1910 yıllarında Anadolu ve Suriye'den Amerika'ya ortalama olarak yılda 40.000 kişinin göç ettiği bilinmektedir. Göçmenlerin büyük bölümü Güney Amerika'da Brezilya ve Arjantin'e gitmiştir. Ayrıca Meksika, Küba ve diğer ülkelere de önemli miktarda göç olmuştur. Latin Amerikalılar'ca Turcos (Türkler) denilen (1992 Mayısında Türkiye'yi ziyaret eden Arjantin Cumhurbaşkanı Carlos Menem de "Turco" lakabını taşıyordu) bu göçmenlerden Arjantin'e 1895 yılına kadar 11.585, 1896-1905 arası 66.558, 1906-1915 arası ise 59.272 kişi, yani yirmi dört yıl içinde yaklaşık 138.000 kişi göç etmiştir. Brezilya'ya da 1897-1915 yılları arasında Suriye, Anadolu ve Filistin'den 45.000 göçmen gitmiştir. Aynı süre içinde Küba'ya giden Osmanlı göçmenlerinin sayısı ise 4500'dür. Buna göre 1880-1914 yılları arasında kıtanın diğer ülkelerine gidenlerle birlikte yaklaşık 200.000 kişi Güney Amerika'ya göç etmiştir. Bu sayıya Amerika Birleşik Devletleri'ne gidenler de eklenirse Kuzey ve Güney Amerika'daki göçmen sayısının en azından yarım milyona ulaştığı görülür. Bazı kaynaklar bu sayıyı 1 milyona kadar çıkarmaktadır.

Çoğunluğunu hristiyan Araplar'ın teşkil ettiği göçmenler, Osmanlı topraklarında zulme uğradıklarını söyleyerek Amerika halkının acıma duygusunu istismar etmişlerdir. Halbuki Osmanlı arşivleri incelendiğinde göç edenler arasında çok sayıda müslümanın da bulunduğu görülür. Nitekim göçlerle ilgili bir Osmanlı konsolosluğu raporunda, Malta adasına uğrayan bir gemide 201 Suriyeli muhacirin bulunduğu ve bunların yarısının müslüman olduğu belirtilmektedir. Marsilya'da bulunan diğer bir Osmanlı konsolosluğu ise Amerika'ya giden göçmenler arasında Elazığ, Aydın ve Trabzon'dan çok sayıda müslüman gencin bulunduğuna işaret etmektedir. Ayrıca Washington'da bulunan Osmanlı sefâreti 1900 yılında Massachusetts, Michigan ve Saint Louis'de 200'den fazla müslümanın yaşadığını tesbit etmiştir. Yine resmî istatistiklere göre 1909'da Arjantin'e giriş yapan 11.765 Suriyeli muhacir arasında 5111 kişi müslüman olarak kaydedilmiştir. Bununla beraber ayırım yapılacağı veya Amerika'ya kabul edilmeyecekleri korkusu ile önemli miktarda müslümanın dinlerini sakladıkları

da bir gerçektir. Öte yandan Hristiyanlığı kabul ettikleri takdirde göçlerinin kolaylaşacağı ve iş bulacakları şeklinde misyoner propagandasının tesiriyle birçok müslümanın dinini değiştirmedeği halde hristiyan ismi aldığı da görülmüştür. Bu arada bekâr müslüman muhacirlerden önemli bir kısmı Amerikalı kadınlarla evlenip çocuklarını hristiyan olarak yetiştirmek zorunda kalmıştır. Makedonya'da 1900-1913 yılları arasında meydana gelen karışıklıklar sonucunda önemli bir göç hareketi olmuştur. Bu kargaşa döneminde özellikle Dâhilî Makedon İhtilâl Örgütü (Vnatrešna Makedonska Revolucionerna Organizacija: VMRO) tarafından öldürülen Türkler'in çocuklarının bir kısmı, Amerika'ya göç eden Bulgarlar tarafından beraberlerinde götürülmüştür. Bu çocukları kendi aileleri arasında gösteren Makedonyalı Bulgarlar onları hristiyan olarak yetiştirmişlerdir. Ancak bugün bunlardan birçoğu Türk asıllı olduğunu ifade etmektedir.

Osmanlı ülkesinden Amerika'ya göçlerin yalnız Suriye ve Lübnan'dan olduğu şeklindeki görüş yanlıştır. Mevcut bazı vesikalar, Doğu Anadolu'dan da çok sayıda insanın Amerika'ya göç ettiğini göstermektedir.

Amerika'ya yapılan göçün sebepleri zamana göre değişiklik göstermiştir. Göçmenler arasında fakir köylülerden yüksek okul mezunu kimselere kadar çeşitli sınıftan insanlar bulunmaktadır. Meselâ bunların içinde Beyrut'taki Suriye Protestan Koleji'nden (bugünkü Beyrut Amerikan Üniversitesi) mezun olanlar bulunduğu gibi fakirlikten ve topraksızlıktan kurtulmak isteyen köylüler de vardır. Öte yandan yerli ekonominin uğradığı sarsıntılar, geleneksel sanatların gittikçe önemini kaybetmeye başlaması, yatırımların yok denecek kadar az oluşu, Lübnan'da filoksera hastalığının bağları kurutması, ipek böceklerini öldüren bir hastalığın ipek sanayiine büyük zarar vermesi, Cebelilübnan'ın muhtariyet kazanması ile onu besleyen iç bölgeyle ilişkilerin kesilmesi gibi sebepler fakirliğe ve işsizliğe yol açmıştır. Ayrıca İttihat ve Terakkî hükûmetinin 1911 yılında hristiyanları da askerlik yapmaya mecbur tutması, özellikle Suriye ve Lübnan'dan göçlerin artmasına yol açmıştır. Bu olumsuz etkenler yanında cazip bazı sebepler de göçte etkili olmuştur. Nitekim Amerika'da işçiye olan ihtiyaç, yevmiyeleri Avrupa ve bilhassa Osmanlı Devleti'ne kıyasla çok yükseklerle çıkar-

mıştır. Hatta Arjantin ve Brezilya'da tarım kolundaki işçi ihtiyacı dolayısıyla bu ülkelerden gelen iş adamları Suriye'nin köy ve kasabalarında gezerek işçi toplamışlardır. Bu şekilde çalışmak için Amerika'ya giden göçmenlerin büyük çoğunluğu bir süre çalışıp para biriktirdikten sonra yurduna geri dönmüştür. Yaklaşık üçte birinin geri döndüğü bilinen göçmenlerin hayat seviyelerinin yükselmesi, fakir komşularının da Amerika'ya göç etmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti, 1856-1914 yılları arasında büyük bir muhacir akınına maruz kalmasına ve bunlara toprak dağıtmasına rağmen hâlâ ziraata açılmamış geniş topraklara sahipti. Bu sebeple dünya ekonomik konjonktürünün ziraat aleyhine gelişmesine rağmen devlet kurtuluşu ziraatin ilerlemesinde görerek dışarıya göçü yasaklamıştır. Pasaport verilmediği halde mürur tezkereleri kullanılarak göçün gizlice sürdürülmesi ve göçte devletin çıkarlarının da olduğunun görülmesi üzerine yasaklama 1892 yılından itibaren kaldırılmıştır. Amerika'ya giden göçmenler geride kalan ailelerine ve akrabalarına oldukça büyük miktarlara ulaşan paralar göndermekteydiler. Meselâ XIX. yüzyılın sonlarında Cebelilübnan'ın 220 milyon frank olan yıllık gelirinin 90 milyonunu göçmenlerin gönderdiği paralar oluşturmaktaydı. Arjantin'den 1913 yılında tek bir bankadan Osmanlı Devleti'ne 11.800.000 pesos, bütün Arjantin'den ise bir yılda 240 milyon Osmanlı kuruşu yollanmıştı (Karpat, *IJMES*, XVII, 188). Bununla beraber göçmenlerden bir kısmının Osmanlı Devleti aleyhine çalıştığı görülmüştür. Özellikle Suriyeli bazı hristiyan milliyetçilerle Ermeniler çıkardıkları dergi ve gazeteler yoluyla Osmanlı hükûmetine, saltanata ve genellikle Türkler'e hücum etmişler, hatta Amerikan vatandaşlığına geçen bazı Ermeni militanlar Osmanlı topraklarında siyasî teşkilatlanma yoluna gitmişlerdir. Takibe uğradıkları zaman da Amerikan vatandaşları olduklarını ileri sürerek kapitülasyon hükümlerinden istifade edip kurtulmuşlardır. Bu sebeple hükûmet, aslen Osmanlı vatandaşı olup daha sonra Amerikan vatandaşlığına geçmiş kimselerin Osmanlı ülkesinde Osmanlı kanunlarına tâbi olacaklarına dair bir karar çıkarmıştır.

Câliyenin ikinci devresinde Amerika Birleşik Devletleri'ne giden ve özellikle Orta Amerika'daki Michigan, Ohio ve Illinois eyaletlerine yerleşen müslüman göç-

menlerle New York, New Jersey ve Massachusetts'de yerleşmiş bulunan müslüman göçmenlerin dinî ve geleneksel hayatlarını devam ettirme çabası içinde oldukları görülmektedir. Bu müslüman göçmenlerden bazılarının yayımlanan hatıralarında dinî ve kültürel bakımdan ne gibi güçlüklerle karşılaştıkları anlatılmaktadır. Bununla birlikte müslümanların Amerika ile olan ilişkileri iyi başlamıştı. Amerika Birleşik Devletleri 1776'da istiklâlini elde ettikten sonra Cezayir, Tunus ve Trablusgarp'tan bazı müslümanların Amerika'ya gitmesini teşvik etmişti. Buna karşılık 1783'te Amerika'yı ilk tanıyan ve oraya elçi gönderen ülke Fas olmuştu. 1840 yılında da Uman imamını temsilen Ahmed Ben Naaman adında bir elçi Massachusetts eyaletini ziyaret etmişti. Fakat bu temaslar müslümanlara özellikle cami, vakıf gibi müesseseler kurmaları açısından fayda sağlamadı. Bu hususta ilk göçmenlerin fazla başarı gösterememelerinde kendi din ve kültürleri konusundaki bilgisizlikleri, gerçek anlamda din hürriyetine yer veren Amerika anayasasından faydalanmayı bilmemeleri ve bir ölçüde de olsa Amerikan halkının başka dinlere karşı hoşgörülü davranmamasının rolü vardır. Bununla beraber müslüman göçmenler 1912 yılında Detroit'te ilk camiyi inşa etmeyi başardılar. 1930'da Nation of Islam adıyla ilk müslüman teşkilât kuruldu. Yeni bir din şeklinde ortaya çıkan bu teşkilât, 1975 yılından sonra Wallace b. Muhammed tarafından Sünnî esaslara göre yeniden düzenlenmiştir (*DİA*, III, 48-49).

İslâmiyet'in Amerika Birleşik Devletleri'nde ve özellikle orta eyaletlerinde yayılmasında, ilki 1876 yılında Amerika'nın istiklâlinin 100. yılı kutlamaları dolayısıyla Chicago'da, ikincisi 1893'te Amerika'nın keşfinin 400. yılı münasebetiyle New York'ta, üçüncüsü de 1904'te Saint Louis'de açılan fuarlar etkili olmuştur. Bunların ilkinde Osmanlı İmparatorluğu, Mısır hıdivliği, Tunus beyi ve Cezayir kahramanı Abdülkâdir el-Cezâirî tarafından verilen birçok kıymetli sanat eşyası teşhir edildikten sonra bölgedeki müzelere hediye edilmiştir. İkincisinde ise fuarın ortasında Sultan II. Abdülhamid tarafından inşa ettirilen cami çok olumlu tesir bırakmıştır. Özellikle camide ezan okunup namaz kılınması, bunu gören ve dinlerini açığa vurmaktan çekinen birçok müslümanı cesaretlendirerek mescid ve cami yaptırmalarına zemin hazırlamıştır. Bu fuarda sağlanan

başarıdan sonra Osmanlı hükümeti Saint Louis'de kurulan üçüncü fuara da katılmayı kararlaştırmış, Osmanlı Devleti'ni Washington sefiri Şefik Bey, Mısır'ı ise Butrus Gali Paşa temsil etmiştir. Bu fuarlarda Osmanlı Devleti'nde bastırılan binlerce kitap sergilenmiş, daha sonra bunlar çeşitli kütüphanelere hediye edilmiştir. Böylece ikinci câliye devri sona ererken Amerika Birleşik Devletleri'nde İslâmiyet önemli mesafe katetmiş olarak 1910'lardan sonra Amerika'ya göç eden müslümanlara kendi okullarını, cami ve mescidlerini kurma cesaretini vermiştir.

Üçüncü câliye devrinde I. Dünya Savaşı'nın bir sonucu olarak Kuzey Amerika'ya giden göçmenlerin sayısında büyük bir azalma olmuştur. Nitekim yalnız 1914 yılında Osmanlı Devleti'nden toplam 29.913 muhacir çıkmış iken savaşın devam ettiği 1915-1919 yılları arasında ancak 6000 kişi göç etmiştir.

Savaşın sona ermesiyle meydana gelen siyasî değişiklikler de göç durumunu yakından etkilemiştir. Balkanlar'ın ve Suriye, Filistin, Irak gibi Araplar'la meskûn toprakların Osmanlı Devleti'nden ayrılması sonucu 1921-1924 yılları arasında yirmi altısı Anadolu'dan, diğerleri Balkanlar'dan olmak üzere sadece 2500 Türk Brezilya ve Arjantin'e gitmiştir. Buna karşılık aynı yıllarda eski Osmanlı topraklarından Amerika Birleşik Devletleri'ne gidenlerin sayısı yaklaşık 33.000 kişi olup bunlardan altmış ikisi Türk, yirmi biri Arap, kalanı da Ermeni ve Rumlar'dan oluşmaktaydı. Bu sırada Kanada'ya da göç başlamış ve eski Osmanlı Devleti tebaasına mensup yaklaşık 6000 kişi bu ülkeye göç etmiştir. Aynı devre içinde Kanada'ya göç eden Ermeniler'in sayısı ise 820 civarındadır.

Amerika Birleşik Devletleri 1924 yılından itibaren, ülkeye yapılacak göçlerle ilgili olarak her memleket için ayrı ayrı doğum yeri esasına dayalı kota koyan bir kanun çıkarmıştır. Buna göre Türkiye'nin göç kotası yılda 100 kişi olarak belirlenmiş ve kısa süre içinde bu kotanın 1940 yılına kadar olan dönemi, çoğunluğu Ermeni, Rum ve diğer azınlıklar tarafından doldurulmuştur. Kota uygulanmayan Güney Amerika'ya göçler ise özellikle kotası daha düşük olan Suriye ve Lübnan'dan sürdürülmüştür. Üçüncü devir câliyesinin en önemli özelliği, hristiyan göçmenlerin iktisadî durumlarını güçlendirmeleri yanında dinî-millî cemaatler oluşturarak kiliseler yoluyla

kültürlerini ve dinî vasıflarını korumaları ve kimliklerini devam ettirmeleri olmuştur. Buna karşılık büyük bir kısmı bekâr olan müslümanların, yerli hristiyan kadınlarla evlenmeleri ve çocuklarının da hristiyan olarak yetiştirilmesi sonucunda ilk müslüman kuşağın ve-fatından sonra dinî varlıkları tamamen ortadan kalkmıştır. Hristiyanlarda olduğu gibi kendi cemiyetlerini de oluşturamayan müslüman muhacirlerden 1860-1945 yılları arasında Amerika'ya yerleşen yaklaşık 250.000 kişi bu şekilde tarihten silinmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında çıkan siyasî karışıklıklar sebebiyle Güney Amerika'da ekonomik gelişmelerin durması buradaki ülkelere göçü önlemiş, buna karşılık Amerika Birleşik Devletleri ekonomik gelişmesiyle göçmenler için en cazip ülke haline gelmiştir. Ancak kota sistemi kitle göçlerini engellediğinden Amerika Birleşik Devletleri'ne göç 1900-1924 yıllarına kıyasla çok düşük kalmıştır. Nitekim 1931-1950 yılları arasında eski Osmanlı ülkesinin Avrupa'da kalan bölgelerinden 1317, 1951-1970 yılları arasında 8960, Asya'da kalan bölgelerinden de aynı yıllarda toplam 5246 kişi Amerika'ya göç etmiştir. Ancak göçmen sayısının azalmasına karşılık göçmenlerin eğitim seviyeleri yükselmiştir. Bunda Amerika'nın seçkin elemanlara olan ihtiyacı rol oynamış, bu sebeple doğdukları ülkelere ayrılan kota listelerinin başına konan çeşitli uzmanların ülkeye girişi kolaylaştırılmıştır. Bu sayede yüz binlerce kişi ve bu arada 10.000'i aşkın Türk doktor, mühendis, profesör, iktisatçı vb. meslek sahibi kimse Amerika'ya yerleşmiştir. Aynı durum Ortadoğu ülkeleriyle Pakistan, Malezya, Endonezya gibi birçok müslüman ülkede de görülmüştür. Öte yandan 1960'lardan sonra savaş dolayısıyla veya siyasî sebeplerle göçe mecbur kalan birkaç milyon insan Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşme imkânı bulmuştur. Bu şekilde 80.000 Filistinli, 250.000 İranlı, 300.000 Afgan (bunların içinde çok sayıda Özbek, Türkmen vb. Türk vardır) Amerika'ya yerleşmiştir. Daha sonra bunlara Yemen, Suriye, Irak gibi ülkelere gelen ve çoğu müslüman olan göçmenler de katılmış, böylece II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nde müslüman nüfusu hızla artmıştır. Dolayısıyla 1950'lerden sonra câliye teriminin anlamı yavaş yavaş değişmeye başlamış ve artık eskiden olduğu gibi din, ırk ve milliyet farkı gözetilmeden Osmanlı Devleti'nden göç

edenlerin bütününe kapsamak yerine sadece müslüman muhacirleri ifade eden bir tabir haline gelmiştir. Bu husus tam anlamıyla yerleşmemiş olmakla birlikte genel eğilim bu yöndedir.

Eski Osmanlı ülkelerinden gelerek Amerika kıtasına yerleşen hristiyan ve müslüman göçmenlerin bazıları önemli mevkilere kadar yükselmişlerdir. Mesele daha 1920'lerde Meksika'nın Sonora eyaletinde devrimle işe başlamış ve daha sonra devlet başkanlığı yapmış olan Plutarco Elias Cales Arap asıllıdır. Columbia'da hristiyan Arap kökenli Julio Turbay Ayala cumhurbaşkanlığına kadar yükselmiştir. Brezilya'da Paulo Salim Malouf, çok zengin olan Sao Paulo eyaletinin valiliğini yapmış, daha sonra cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Nikaragua'da Arap asıllı hristiyan göçmenler bakanlık mevkilerini işgal etmişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise Arap asıllı Aburezk Güney Dakota'dan senatör seçildiği gibi California'dan hristiyan asıllı Arap göçmenlerin çocukları federal kongreye üye olmuşlardır. Amerika Birleşik Devletleri'nde Osmanlı ülkesinden gelen göçmenlerin çocuklarını diplomaside (Philip Habib), üniversite rektörlüklerinde (Donna Shalala), büyük şirketlerin başkanlıklarında ve birçoğunu üniversite profesörlüğünde görmek mümkündür. Bu arada yine Osmanlı ülkelere göç eden hristiyanlar kültürel ve dinî alanlarda büyük faaliyet göstermişler, 1924'e kadar 219 kilise ve dinî hizmet yeri inşa etmişlerdir. 1929 yılına kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde Arapça olarak toplam 1021 gazete ve dergi yayımlanmıştır. Bunlardan *Al-Huda* gazetesi 1943'ten beri yayımlanmaktadır. Aynı yıllarda Güney Amerika'da 166 kadar gazete ve dergi çıkarılmaktaydı. Buna karşılık 1952'de Amerika Birleşik Devletleri'nde cami sayısı dokuz kadardı. Müslümanların sayısı ise zenciler hariç 50.000 civarında tahmin edilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'tan itibaren hızla artmaya başlayan müslümanların sayısı, yapılan bir araştırmaya göre 1983'te 1.950.000'e, 1992 yılı başlarında ise 3-4 milyona yükselmiştir. Bugün Amerika Birleşik Devletleri'ndeki cami sayısı 302, mescid sayısı ise 199'dur. Yaklaşık 100'e yakın dernek kurmuş olan müslümanların en kalabalık olduğu yerler Chicago, New York ve Detroit gibi şehirlerdir. Cami inşaatında, Amerika'da öğrenim görmekte olan yaklaşık 30.000 müslüman öğrenciyi temsil

eden Muslim Students Association (MSA, 1963) adlı kuruluşun etkisi büyüktür. 1983'te adını Islamic Society of North America (ISNA) olarak değiştiren ve merkezi Indiana'da bulunan kuruluş, müslüman devletlerden sağladığı yardımlarla camiler inşa ettirmiş, din dersleri veren okullar açmış, hapishanelerdeki binlerce zenciye müslüman yapmıştır. Bundan başka merkezi Chicago'da bulunan bir İslâm federasyonu daha kurulmuştur. Ayrıca çeşitli yerlerde ilmi ve kültürel faaliyetlerde bulunan müslüman kuruluşlar mevcuttur. Amerika Birleşik Devletleri'nde İslâmiyet'in bugünkü gelişmesinde Araplar'ın önemli katkıları olduğu gibi Türkler'in ve diğer milletlerin de büyük katkıları vardır. İslâmiyet Amerika'da Hristiyanlık ve Yahudilik gibi ülkenin ana dinleri arasında yer almakta ve anayasa hükümlerine göre her türlü hakka sahip bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Juan A. Alsina, *La Inmigracion Europea*, Buenos Aires 1896; George Haddad, *Mt. Lebanon to Vermont*, Rutland 1916; Tawfik Da'un, *Mukhtarat al-Jadid*, Sao Paulo 1922; Imre Ferenzi — W. F. Wilcox, *Interanational Migration*, I, New York 1929; Salom Rizk, *Syrian Yankee*, New York 1943; Wadi Dib, *al-Shi'r al-Arabi fi al Mahdjar al-Ameriki*, Beirut 1955; Elie Safa, *L'émigration libanaise*, Beirut 1960; Charles Issawi, *The Economic History of the Middle East, 1800-1914*, Chicago 1966; Abdo A. Elkholy, *The Arab Moslems in the United States*, New Haven 1966; Roger R. Trask, *The United States Response to Turkish Nationalism, 1914-1939*, Minneapolis 1971; *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970* (haz. ABD Ticaret Bakanlığı Nüfus Sayımı Bölümü), Washington 1971; Philip K. Hitti, *The Syrians in America*, New York 1974; a.mlf., "Djâliya", *EI*² (İng.), II, 403-404; Beverly Turner Mehdi, *The Arabs in America, 1492-1977*, New York 1978; *Arabs in the New World* (nşr. Sameer Y. Abraham — Nabeel Abraham), Detroit 1983; *The Muslim Community in North America* (nşr. E. H. Waugh), Edmonton 1983; Kemal H. Karpat, *The Ottoman Population 1830-1914*, Madison 1985; a.mlf., "The Ottoman Emigration to America 1860-1914", *JMES*, XVII (1985), s. 175-209; C. Umhau Wolf, "Muslims in the American Mid-West", *MW*, sy. 50 (1960), s. 39-48; *ME*, XXXIII/4 (1961), s. 468-470; Donald M. Reid, "The Syrian Christians, the Rags-to-Riches Story and Free Enterprise", *JMES*, I (1970), s. 353-366; Suleyman S. Myang, "Islam in the United States, Reviews of Sources", *JIMMA*, II (1980), s. 189-204; *Al-'Arabî*, sy. 339, Küveyt 1981, s. 164-183; Arif Ghayur, "Ethnic Distribution of American Muslims and Selected Socio-Economic Characteristics", *JIMMA*, V (1983), s. 47-59; T. B. Irving, "Relations Between Latin America and the Islamic World", *IC*, LX (1986), s. 31-39.

KEMAL KARPAT

CÂLÛT

(جالوت)

Hız. Dâvûd tarafından öldürülen
ünlü bir savaşçı.

Tâlût'un (Saul) krallığı döneminde İsrâiloğulları'nın savaştıkları düşman kavimlerden birinin reisidir. Kur'an'da bildirildiğine göre İsrâiloğulları Hz. Mûsâ'dan sonraki bir peygamberden, kendilerini Allah yolunda savaşa götürecektir bir kral tayin etmesini istemişler, peygamberleri onlara Tâlût'un kral olarak seçildiğini bildirmiş, fakat İsrâiloğulları onun krallığına itiraz etmişlerdir. Bunun üzerine peygamberleri onlara Allah'ın Tâlût'u kendilerinden daha üstün kıldığını, bilgi ve kuvvetini artırdığını, onun krallığının en belirgin alametinin ise düşman elinde bulunan tabutu (ahid sandığı*) geri getirmek olduğunu bildirmiştir. Daha sonra Tâlût kumandasındaki İsrâil ordusu Câlût ve ordusuyla savaşmış onları yenmiş, Dâvûd da Câlût'u öldürmüştür (el-Bakara 2/246-251).

Kur'an-ı Kerim'de Câlût olarak adlandırılan bu kişinin ismi Ahd-i Atîk'te Golyat şeklinde geçmektedir. Filistî kavminin (İbr. peliştîm) ve Gat şehrinde olan Golyat iri cüssesi sebebiyle âdeta dev gibi tasvir edilmekte, onun Refaîm denilen ve devâsâ cüsseleriyle meşhur olan ırkın bir bakiyesi olduğuna inanılmaktadır (Tesniye, 2/11; II. Samuel, 21/19-20; I. Tarihler, 20/8). Golyat'ın boyu İbrânîce Ahd-i Atîk'e göre 6 arşın 1 karış (2,93 m.), Ahd-i Atîk'in Yunanca tercümesine ve yahudi tarihçisi F. Josephus'a göre ise 4 arşın 1 karıştır (2,03 m.) (I. Samuel, 17/4; Mangenot, *DB*², III/1, s. 268). Kuşandığı zirhin ağırlığı 5000 şekel tunç (yaklaşık 60 kg.), mızrağının ucundaki demirin ağırlığı ise 600 şekeldir (I. Samuel, 17/5-7).

Kral Saul döneminde İsrâil toprağını işgal eden Filistî ordusunda yer alan Golyat zorlu bir savaşçıdır. İsrâil ordusu ile Filistî ordusu karşı karşıya geldiğinde başında tunç başlık, üzerinde pullu zırh, baldırlarında tunç zırhlar, omuzları arasında tunç kargı ve elinde mızrağı ile İsrâil ordusuna meydan okuyarak onları mübârezeye davet eder. Bu meydan okuma kırk gün sürer, fakat İsrâil ordusundan hiç kimse onun karşısına çıkmaya cesaret edemez. Orduya katılan büyük kardeşlerini ziyaret için karargâha gelen genç yaştaki Dâvûd bu durumu gö-

rünce Golyat'ın karşısına çıkmak ister ve sapanıyla attığı taş ile onu alından vurur, sonra da kılıçla başını keser (I. Samuel, 17).

Ahd-i Atîk'te Golyat'ın öldürülmesiyle ilgili olarak çelişkili bilgiler vardır. Bir yerde Golyat'ın Dâvûd tarafından öldürüldüğü belirtilirken (I. Samuel, 17/50-51) başka bir yerde Gatlı Golyat'ı Elhanan'ın öldürdüğü (II. Samuel, 21/19) bildirilmektedir. Öte yandan Kitâb-ı Mukaddes'in İbrânîce nüshası ile Batı dillerine yapılan çevirilerinde, "Beytülâhmî Elhanan Gatlı Golyat'ı vurdu" denilirken Türkçe tercümesinde, "Beytülâhmî Elhanan Gatlı Golyat'ın kardeşini vurdu" denilmektedir. Bu son ifade Ahd-i Atîk'in başka bir bölümünde de yer almaktadır (I. Tarihler, 20/5).

Ahd-i Atîk Golyat'ı Filistî (peliştî-peliştîm) diye takdim ederken İslâmî kaynaklarda o Bâbilli (Mes'ûdî, I, 54) veya Âd ya da Semûd kavimlerinin ahfadından bir kişi olarak gösterilmekte (Taberî, I, 467), hatta Berberler'in kralı olduğu da nakledilmektedir (Mes'ûdî, I, 56-58). Tarih ve tefsir kitaplarında Câlût'un kimliği ve Dâvûd'la mücadelesine dair İsrâiliyyat türünde çeşitli rivayetler yer almaktadır ki bunlar Ahd-i Atîk'teki kıssaya benzer mahiyettedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), I, 467-474; Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb* (Abdülhamid), I, 54-58; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, Kahire 1362/1943, XIV, 45-53; İbn Kesir, *Tefstrû'l-Kur'an*, I, 223-226; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 827-837; E. Mangenot, "Goliath", *DB*², III/1, s. 268-269; Abdullah Aydemir, *Tefsirde İsrâiliyyât*, Ankara 1979, s. 179-203; B. Carra de Vaux, "Câlût", *IA*, III, 15; G. Vajda, "Djâlût", *EI*² (Fr.), II, 417; B. O. — H. Z. H., "Goliath", *EJd*, VII, 756-758.

ABDURRAHMAN KÜÇÜK

CAM

Silisli kumun potas veya soda, kireç ve bazan daha başka katkı maddeleriyle birlikte eritilmesiyle elde edilir. Erimiş haldeyken (1500-1600° C) akıcı olup daha düşük ısıda (1100-1200° C) kolayca şekillendirilebilme özelliğine sahiptir. Tarmamen soğuduğunda ise çok sert ve kırılabilir bir yapı kazanır. Sunî camın tabiatındaki karşılığı kaya kristali ve obsidyen olarak görülür. Parlak siyah renkli volkanik bir madde olan obsidyen Neolitik çağda ok ve mızrak ucu gibi aletlerin yapımında kullanılmıştır. Kaya kristali